

KU TWISISA NAWU WA MBUYELO LOWU YAKA EMAHLWENI WA KU TEKERIWA ENHLOKWENI KA VUNWINI BYA VANTIMA ENDZHAKU KA NXAVISO KUMBE NDZAHLEKO WA MIKAVELO HI VATEKAXIAVE VA VANTIMA.

1. Xana hi hina vamani?

Khomixini ya Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke (“Khomixini ya B-BBEE”) yi tumbuluxiwile tanihi vandla eka vulawuri bya Ndzawulo ya Mabindzu Vumaki na Mphikizano (“dtic”). Khomixini yi tumbuluxiwile hi ku ya hi xiyenge xa 13B xa Nawu wa Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke wa No. 53 wa 2003 tanihi leswi wu cincuweke hi Nawu wa Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke wa No. 46 wa 2013 (Nawu wa B-BBEE”). Ntirho wa yona wu katsa ku langutisisa ku simekiwa ka Nawu wa B-BBEE na ku teka goza ehenhla ka maendlelo ya vuxisi.

2. Xikongomelo xa Burochara

2.1 Burochara leyi yi kongomisa eka ku letela leswaku vatekaxiave va B-BBEE na tikhamphani va fanele va khoma na ku pimisa ku yini switirho swa vuvakisi swa B-BBEE endzhaku ka ku xavisiwa na ku lahleka ka mikavelo ya vatekaxiave va vantima eka xiyimo xa na nawu wa mbuyelo lowu yaka emahlweni.

3. Xana nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo wu katsa yini?

3.1 Minchumu ya vunwini ya Tikhodi ta Matikhomelo Lamanene (Tikhodi) yi lava ku fikelela cinco wukulu eka xivumbo xa xihlawuhlawu xa vunwini na swivumbeko swa vulawuri swa mabindzu lama nga kona na lamamantshwa. Nchumu lowu wu fanele wu va na vumbhoni bya ku ndlandlamuka ka nhlayo ya vanhu vantima lava

lawulaka rifuwo ku tlhandlekeriwa hi vulawuri bya vufambisi ehenhla ka rifuwo rero.

3.2 Eka ku phuromota vunwini bya mabindzu mantshwa na lama nga kona hi vanhu vantima, Code Series 100 eka Vunwinil, hi swivangelo leswi kotekaka, yi pfumelela mavandla lama pimiweke ku tekela enhlokweni vunwini bya vantima endzhaku ka nxavisokumbe ndzahleko wa mikavelo ya B-BBEE. Nchumu lowu wu vuriwa nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo.

3.3 Vandla leri pimiweke ri nga vuyeriwa ntsena ku suka eka nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo, laha nxaviselano wa vunwini wu fikelelaka hi xitalo swilaveko swa khadirankutlunya ra vunwini leri ku nga:

- a) Timfanelo to vgota. Timfanelo ta langanankavelo to vgota eka tinhlengoletano kumbe hi mayelana na swiboho leswi nga hikwalaho ka nhlayo ya phesenteji ya mikavelo na timfanelo leti fambelanaka na tlawa wa mikavelo yaleyo eka vandla;.
- b) Ku tsakela ka ikhonomi. Timfanelo ta langanankavelo to kuma mikavelo na mbuyelo wa mali kumbe nkulo;
- c) Nkoka wa nsalo emavokweni ya vanhu vantima hikwalaho ka ku tekaxiave hi ndlela yo kongoma kumbe yo ka yi nga kongomi eka vandla leri pimiweke. Xiphemu lexi xi katsa ku hakela tiloni na ku nyika mikavelo ku tiyisisa ku hakeriwa ka swikweleti swihi kumbe swihi leswi kumiweke hi vatekaxiave va vantima ku kuma mikavelo eka vandla.
- d) Eka xiyimo lexi vunwini byi endliweke hi ku tirhisa Xikimi xa Vunwini lebyi Anameke (BBOS) kumbe Nongonoko wa Vunwini bya Nkavelo wa Mutirhi (ESOP) kuimbe Thirasiti, vunwini byi fanele byi landzelela milawu eka Annexes ya (B) – (D) ya Xitatimente xa 100 hi ku landzelelana.

3.4 Hikwalaho, vandla leri pimiweke ri nge vuyeriwi ku suka eka nawu wa mbuyelo lowu yaka emahlweni laha nxaviselano wa vunwini wu nga vangiku na ntiyelo na

Nawu wa B-BBEE ku sukela ekusunguleni. Xikombiso, laha khirayitheriya yin'we ya vunwini eka tinharhu yi nga fikeleriwangiku, ku fana na nkholuko wa ku tsakela ka ikhonimi eka vanhu vantima ku nga se va na ndzahleko kumbe nxavisio wa mikavelo, vandla leri pimiweke ri nge koxi tipoyinti ta B-BBEE hi ku tirhisa nawu wa mbuyelo lowu yaka emahlweni.

3.5 Nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo a wu nyiki tipoyinti hi xitalo eka khadirankutlunya wa vunwini. Vutekaxiave bya vantima lebyi tumbulukaka ku suka eka ku tekeriwa enhlokweni ka vunwini bya vantima lebyi yaka emahlweni byi nge ngenhisi xiave xo hundza 40% wa nkutlunya eka khadirankutlunya ra vunwini- ku nga 40% eka 25 wa tipoyinti leti nga kona, Loko vandla leri pimiweke ri lava ku ndlandlamuxa tipoyinti ta rona ta vunwini, ri ta laveka ku hetisisa nxaviselano wun'wana wa B- BBEE.

4. Xana i khirayitheriya yihi ya nthwaso leyi tirhisiwaka ku vuyeriwa ehansi ka nawu wa mbuyelo lowu yaka emahlweni?

4.1 Laha nawu wa mbuyelo lowu yaka emahlweni wu tirhisiwaka ku tekeriwa enhlokweni eka tiipoyinti ta B-BBEE, wu ta va hikwalaho ka swipimelo leswi tiyeke eka Tikhodi, leswi tlhelaka swi sivela kupapalata/hlula na vuxisi. Leswi swi vula leswaku a hi ku huma hinkwako ka lavanganankavelo vavantima ku nga ta ringanela ku tekeriwa enhlokweni.

4.2 Vandla leri pimiweke ri nga vona xiphemu xa vunwini bya vantima endzhaku ka loko langanankavelo wa wantima a humile hi ku tirhisa nxavisio kumbe ku lahleka ka mikavelo ntsena loko:

a) Mutekaxiave wa wantima a ve na mikavelo ku ringana malembe ya 3 ;

b) Mpimohansi wa 40% wa nkoka lowu salaka ku ya hi mhaka leyi kongomisaka eka nkarhi wu fanele wu va wu fikeleriwile hi nkarhi wa nxavisio kumbe ku lahleka ka mikavelo; na

- c) Cinco wu humelerile eka vandla leri pimiweke hi ku tirhisa Xiyenge xo vona B-BBEE ku suka eka nkarhi wonghena ka vatekaxiave va vantima ku ya eka nkarhi wo huma

4.3 Milawu leyi landzelaka yo engetela na yona ya tirha:

- a) Ntwanano lowu tsariweke wa mavandla manharhu exikarhi ka mulombi(loko swi koteka), vandla leri pimiweke, na mutekaxiave wa munhu wantima wu fanele wu rhekhoda lona kumbe malulamiselo yo riha, handle ka loko vandla leri pimiweke ku ri mulombi; na
- b) Nkarhi wa mpimohenhla lowu vandla leri pimiweke ri nga koxaka tipoyinti ta vunwini ehansi ka nawu lowu, i nkarhi lowu mutekaxiave wa wantima a khomaka miholo ya vona eka vandla.

5. Xana vandla ri ya emahlweni ri vuyeriwa nkarhi woleha ku fika kwihi ku suka eka nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo hikwalaho ka ndzahleko/nxavisio hi mutekaxiave wa wantima?

5.1 Xipfuno ehansi ka nawu wa mbuyelo lowu yaka emahlweni xi nge kumeki xi ya emahlweni tanihi leswi xi nga ta tsan'wa nkoka wo hundzisela vunwini eka vatekaxiave va vantima. Handlekaswona i malulamiselo ya nxaviselano yo tekela enhlokweni vunwini bya le nawini ku ringana nkarhi lowu mavandla ya nghenelelaka eka nxaviselano wuntshwa.

5.2 Hikwalaho,ku vona vunwini bya B-BBEE hi ku tirhisa nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo swa pfumeleriwa hi nhlayo yo fana ya malembe lama langanankavelo wa wantima a nga khoma mikavelo ya yena, ntsena loko swilaveko hinwaswo leswi vuriweke eka ndzimana ya 3.3 na 4.2 laha henhla swi fikeleriwa. Leswi swi vula leswaku loko vatekaxiave va vantima va khomile mikavelo ku ringana (5) wa malembe, vandla leri pimiweke ri nga koxa ntsena tipoyinti ta vunwini ku ringana (5) ntlhanu wa malembe.

5.3 Nkarhi lowu wo tekeriwa enhlokweni i ku lava ku pfumelela vandla leri pimiweke ku anakanya ku simeka nxaviselano wun'wana wo nyika matimba va vatekaxiave

van'wana va vantima ri nga lahlekeriwanga hi tipoyinti ta vunwini. Tanihi leswi swi vuriweke laha henhla, xikimi lexi nga na swihoxo eka xivumbeko xa xona kumbe ku simekiweni ka xona xi nge ringaneli ehansi ka nawu lowu.

6. Xana tipoyinti ta vunwini ti khakhuleyitisiwa ku yini hi ku tirhisa nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo?

6.1 Tipoyinti ta vunwini leti nga kona eka vandla leri pimiweke ehansi ka nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo ti ta khakhuleyitiwa hi ku andzisa minchumu leyi landzelaka:

- a) Nkoka lowu tumbulukeke emavokweni ya vatekaxiave va vantima tanihi phesenteji ya nhlayo ya nkoka hinkwawo wa nkavelo wa vona eka vandla leri pimiweke, hi siku ra nxaviso kumbe ndzahleko wa mikavelo;
- b) Xiyimo xa B-BBEE xa vandla leri pimiweke ku ya hi khadirankutlunya leri ringanisiweke hi siku ro pimiwa; na
- c) Tipoyinti ta vunwini leti a ti ri kona eka vandla leri pimiweke hi siku ra nxaviso kumbe ndzahleko wa mikavelo.

7. Fomula yo khakhuleyita ku voniwa ka vunwini endzhaku ka nxaviso kumbe ku lahleka ka mikavelo hi vatekaxiave va vantima..

7.1 Eka ku khakhuleyita tipoyinti ta vunwini endzhaku ka nxaviso wa mikavelo hi vandla leri pimiweke, fomula leyi landzelaka yi ta tirhisiwa:

$A = B \times C \times D$
Laha A ku nga phesenteji ya timfanelo ta vunwini leti hanyisaka nxaviso kumbe ku lahleka ka xitirho xa vuvekisi hi mutekaxiave wa muntima eka ndzimana ya 3.8 ya Tiserisi ta Tikhodi ta 100.

B i phesenteji ya timfanelo ta vunwini ta swikombo swin'wana na swin'wana eka khadirankutlunya ra vunwini leri a ri ri kona eka mutekaxiave wa muntima ku nga se va na nxaviso kumbe ku lahleka ka mikavelo.

C i nkoka wa phesenteji leyi saleke leyi hlamuseriweke eka ndzimana ya 3 ya Tiserisi ta Khodi ya 100 leyi sunguriweke ya xitirho xa vuvekisi lexi xavisiweke kumbe ku lahlekela vatekaxiave va vantima hi siku ro xavisa kumbe ro lahleka. Nkoka wa vandla wa pimiwa ku suka eka siku ro xavisa kumbe ro lahleka ka mikavelo.

D i xiyenge xa sweswi xa B-BBEE lexi tekeriwaka enhlokweni xa vandla leri pimiweke (lexi faneleke ku va ehansi ka lembe rin'we (1)) ku ya hi khadirankutlunya wa jeneriki wa minchumu hinkwayo ku nga ri vunwini lebyi kumisisiwaka hi ku tirhisa Xitatimente xa 000.

7.2 Tanihi leswi swi kombisiweke eka tafula leri nga laha henhla, leswi nga tlhela swi hlamuseriwa eka ndzimana ya 5 ya Annexe 100 (E) ya Tiserisi ta Khodi ya 100, hi xikongomelo xo khakhuleyita tipoyinti ta vunwini ehansi ka tipoyinti leti yaka emahlweni to tekeriwa enhlokweni, nchumu wa "D" wu kumisisiwa hi ku tirhisa khadirankutlunya ra ndzinganiso ku nga katsiwi tipoyinti leti kumiweke ta vunwini bya nchumu.

8. Xana nawu wa mbuyelo lowu yaka emahlweni wu tiyisisiwa ku yini?

8.1 Loko ku kumisisiwa tipoyinti ta vunwini hi ku tirhisa nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo, ejensi yo tiyisisa kumbe ya xiphurofexini tanihi leswi swi hlamuseriweke eka manyuwali wo tiyisisa lowu humesiweke hi dtic, wu laveka ku tirhisa maendlelo lama nyikiweke yo tiyisisa na ku kumisisa leswaku:

- a) Vanhu vantima va na timfanelo to vhota leti tirhisiwaka;
- b) Ku tsakela ka ikhonomi loku kumiweke eka vanhu vantima
- c) A ku ri na ku tekela enhlokweni ka nkoka wa nsalo emavokweni ya vantima;

- d) Eka xiyimo lexi vinwini byi khomiweke hi Xikimi xa Vunwini lebyi Anameke (BBOS) kumbe Nongonoko wa Vunwini bya Avelano wa Vahirhi (ESOP) kumbe Thirasiti, vunwini byi fanele byi va lebyi landzelelaka milawu leyi nga eka Annexes ya (B) – (D) ya Xitatimente xa 100 hi ku landzelelana
- e) Kumisisa leswaku mutekaxiave wa wantima a kumeka a ri na mikavelo ku ringana nkarhi wa malembe ya 3;
- f) Mpimohansi wa 40% ya nkoka wa nsalo ku ya hi ku kongomisa eka nkarhi wu fanele wu va wu fikeleriwile hi nkarhi wa nxaviso kumbe ndzahleko wa mikavelo;
- g) Kumisisa loko cinco wu vekona eka vandla leri pimiweke hi ku tirhisa xiyenge xo tekela enhlokweni B-BBEE ku suka eka nkarhi wo nghena ku ya eka wo huma wa vatekaxiave va vantima;
- h) Loko mikavelo yi lahlekele, pfuxeta ntwanano exikarhi ka vandla leri pimiweke, mutekaxiave wa wantima na mulombi ku tiyisisa rhekhodo ya lona kumbe ntwanano wo riha, handle ka loko vandla leri pimiweke ku ri mulombi na ku tiyisisa leswaku ku tekeriwa enhlokweni a swi hundzi nkarhi wo khoma;
- i) Khakhuleyitanakambe swipfuno leswi yaka emahlweni na ku tiyisisa leswaku swi le hansi ka mpimohansi wa 40% ya nkutlunya eka khadiravunwini ra nkutlunya; na
- j) Eka vatekaxiave va vantima lava lahlekeriweke kumbe ku xavisa mikavelo ya vona, kuma xikombiso xa siku rokuma na siku leri mikavelo yi lahlekeke hi rona kumbe ku xavisiwa.

8.2 Hikwalaho, ntirho wa ejensi yo tiyisisa kumbe huvo ya xiphurofexini i ku endla ntiyisiso wo tiyimela wu ri woxe wa swikoxo leswi endliweke hi vandla leri pimiweke hi mayelana na swilaveko leswi nga laha henhla. Ntirho lowu a wu katsi ku nyika vutsundzuxi eka vandla leri pimiweke eka nhlamuselo ya Nawu wa B-BBEE tanihi leswi swi khompuromayizaku vutilawuri lebyi lavekaka ku endla ntiyisiso. Migingiriko yaleyo yi ta vanga mahanyelo yo ka ya nga ri kahle

lama hambanaka na Nawu wa B-BBEE.

8.3 Ejensi ya ntiyisiso kumbe ya xiphurofexini a yi tirhi tanihi aphili kumbe pulatifomo ya mpfuxeto eka xiyimo xa Khomixini ya B- BBEE laha nhlelo kumbe mavonelo ya vutsundzuxi eka matirhiselo ya nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo lowu nyikiweke vandla leri pimiweke.

9. Swivilelo leswi tumbulukaka eka Nawu lowu yaka emahlweni wa Mbuyelo

9.1 Khomixini ya B-BBEE hi nkarhi wa ku tirha ntirho wa yona yi kombisile swivilelo leswi landzelaka eka matirhiselo ya nawu lowu yaka emahlweni wa mbuyelo ku tekela enhlokweni tipoyinti ta vunwini bya B-BBEE:

- a) Vunwini bya vantima byi na swihoxo ku sunkela eka nghena ka byona. Xikombiso, laha nkayivelo wa vunwini wu endliweke hi thirasiti kumbe BBOS, xikongomelo xa thirasiti kumbe BBOS xi hambukile ku suka eka ku kondletela vunwini emavokweni ya vanhu vantima.
- b) Vanhu vantima a va nga ngheneleli eka matirhelo na maendlelo yo teka swiboho swa vandla leri pimiweke.
- c) Ku tekela enhlokweni vunwini lebyi nga na swihoxo hi ejensi ya ntiyisiso kumbe huvo ya xiphurofexini.
- d) Ku hava nkoka wa nsalo lowu tekeriweke enhlokweni hi nkarhi lowu vatekaxiave va vantima a va ri na mikavelo eka vandla leri pimiweke.
- e) Ku tekela enhlokweni swivumbeko leswi tsan'waka swilaveko swa vunwini ku ya hi Xitatimente xa 100.

Xana u tihlanganisisa ku yini na hina:

Khomixini ya B-BBEE

Block E, 2nd Floor

the dtic Campus

77 Meintjies Street
Sunnyside
0002

Adirese ya poso

Private Bag X84
Pretoria
0001

Riq: (+27) 12 394 1535

Imeyili: MRamare@beecommission.gov.za

Senthara ya Vutihlanganisi ya dtic : 0861 843 384

Webusayiti: www.bbbeecommission.co.za